

Succesvolle kennismiddag ERM en VBMK – 2 juni 2015

Kerken trekken andere Kortjakjes, met andere eisen

‘Ziet het centrum van Amersfoort er straks zó uit?’ Met een gefotoshopte ansichtkaart, waarop de Sint Joriskerk in het hart van Amersfoort heeft plaatsgemaakt voor een hoogbouwcomplex dat in de VS of Dubai niet zou misstaan, kreeg Annet van Goor-Oortgijsen de lachers op haar hand. Maar eerder had de kaart een heel ander effect gehad. ‘Binnen een week na de verspreiding van de kaart in de stad’, vertelde ze haar publiek, ‘hadden we 150.000 euro voor de restauratie opgehaald’.

Een mooie bijdrage aan het broodnodige herstel van de kerk. ‘Dat vooral’, stelde Van Goor, ‘maar ook essentieel als teken van maatschappelijk draagvlak voor het behoud van dit gebouw’. Dat draagvlak, betoogde Van Goor, ‘heb je financieel nodig, maar ook om de overlast tijdens de restauratiewerkzaamheden te accepteren, en later, wanneer voor de exploitatie van de kerk evenementen worden gehouden die soms ook tot een zekere vorm van overlast en drukte voor de omgeving kunnen leiden’.

Grote belangstelling

Annet van Goor, onder andere coördinator verhuur en voorzitter van het college van Kerkrentmeesters, was een van de sprekers op de kennisbijeenkomst over het restaureren van monumentale kerkgebouwen, dinsdag 2 juni jl. in de St. Joriskerk in Amersfoort. De door de stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumenten (ERM) en de Vereniging Beheerders Monumentale Kerkgebouwen (VBMK) georganiseerde bijeenkomst trok meer dan tachtig kerkbeheerders en adviseurs. Onder leiding van dagvoorzitter Michiel Zonneville, voorzitter van de VBMK, kregen de aanwezigen allereerst een kijkje in de keuken van de restauratie, financiering en exploitatie van de Joriskerk. Daarna werd hen veel informatie aangereikt over energiebesparingsmogelijkheden en over hulpmiddelen die hen als opdrachtgever van een restauratie ten dienste staan. ‘Want’, stelde architect Gijsbert van Hoogevest, verantwoordelijk voor de restauratie van de Joriskerk, ‘alles start bij de opdrachtgever. Die heeft de verantwoordelijkheid voor, maar tegelijk doorgaans geen kennis van een restauratie. Goede adviseurs, naast goede en praktische hulpmiddelen als uitvoeringsrichtlijnen, maken hem tot een volwaardige partner in het restauratieproces. Maken hem competent om te kiezen in mogelijke ingrepen en materialen’.

URL helpt ook opdrachtgever

Op die verantwoordelijkheden gingen vervolgens Henk van Boxtel van het Bisdom Rotterdam en Marije Wolfswinkel in. ‘Je wilt’, stelde Van Boxtel, ‘dat de kerk er weer goed uit gaat zien, maar hoe? Met welke technieken en met welke middelen? En wat mag je bijvoorbeeld laten, wanneer het budget niet toereikend blijkt?’ Wolfswinkel, glazenier en onder andere verantwoordelijk voor het restaureren van glas-in-loodramen van verschillende kerken, legde uit hoe belangrijk een uitvoeringsrichtlijn (URL) is. ‘Het legt een verbinding tussen de opdrachtgever en opdrachtnemer en maakt het zo bijvoorbeeld mogelijk gezamenlijk besluiten te nemen over de te volgen stappen die de Restauratieladder voorschrijft. Maar het is evenzeer een schitterend rapport na afloop over wat er tijdens de restauratie is gebeurd. Een URL legt als het ware de basis voor een logboek’.

Wolfswinkel gaf daarbij ook aan hoe belangrijk een URL is voor een bestek, op basis waarvan een offerte moet worden gemaakt. ‘Vaak kom ik in een kerk en blijken heel andere zaken een veel belangrijker rol te spelen dan in een al gereed liggend bestek zijn beschreven. Dat betekent dat een offerte dus onvolledig is.’

Nieuw: het restauratiebestek

Die constatering vormde een mooie brug naar de gewenste samenhang tussen de URL's en het bestek, waarover Marjella Prins en Michiel van Hunen daarna het woord namen. Architect Marjella Prins is voorzitter van de werkgroep die een nieuw restauratiebestek heeft ontwikkeld, waarbij Michiel van Hunen vanuit de RCE nauw betrokken is.

In hun toelichting stelden zij dat ‘restauratie en nieuwbouw tegenwoordig hand in hand gaan. Zeker bij herbestemming en ingrepen waarbij functionaliteit en duurzaamheid worden vergroot’.

Daarnaast signaleerden zij andere ontwikkelingen, 'zoals de verbreding van betrokken partijen en de wens tot professionalisering van de bouworganisatie en managen van de bouw-informatie. Daarom ook werkt de Stabu hard om hun besteksystematiek te vernieuwen en te laten aansluiten op deze nieuwe vragen'.

Er is in de afgelopen tijd om die reden veel energie gestoken in een nieuwe besteksystematiek: Stabu Bouwbreed. 'Door middel van Bouwbreed is het mogelijk specificaties te maken op ieder moment in de keten en op diverse niveaus. Ook is het op termijn mogelijk om relevante informatie, op gestandaardiseerde wijze, over bijvoorbeeld producten, bouwsystemen en installaties te uploaden in Bouwwerk Informatie Modellen', lichtten zij toe. 'Omdat de restauratiebranche ondertussen een groot aantal uitvoeringsrichtlijnen heeft ontwikkeld, onder auspiciën van de ERM, kunnen deze goed worden gebruikt om het zogenaamde modelbestek restauratie in te vullen'.

In overleg met de RCE is de ontwikkeling van een modelbestek restauratie gesplitst in de onderdelen 'structuur' en 'inhoud'. Daarbij is eerst gefocust op een nieuwe structuur voor het zogenoemde 'bestaand werk', die zeer summier waren beschreven. 'Voor veel restauratieve werkzaamheden ontbreken standaardbepalingen in de Stabu-catalogus met als gevolg dat iedere bestekschrijver zijn eigen systematiek ontwikkeld. Aannemers vinden dezelfde werkzaamheden de ene keer op de ene en de andere keer op de andere plek', gaven Prins en Van Hunen aan. In de nieuwe structuur kan een aannemer dezelfde informatie op telkens dezelfde plek vinden. Dat maakt het onder andere mogelijk om zogenoemde 'vrije teksten' te voorkomen. Een van de voordelen is dat er een veel kortere bestekomschrijving kan komen, met veel minder typewerk, omdat al heel veel in de URL's is vastgelegd.

Prins en Van Hunen gaven aan dat door restauraties goed op te nemen in bestekken het ambacht extra kansen worden geboden. 'Kwaliteit en prijs worden verankerd in het bestek, wat zekerheid biedt voor opdrachtgever en inschrijver.'

Kortjakje wil comfort

Naast het werken met richtlijnen vormde de energiehuishouding van monumentale een belangrijk onderdeel van de middag. Kees Zandijk van Adviesbureau DWA en Wilco Blaak, directeur van de Oude en Nieuwe Kerk van Delft, gingen in op de mogelijkheden, en onmogelijkheden, van energiebesparende maatregelen. Mogelijk blijkt er veel te zijn, maar financiële beperkingen bepalen de onmogelijkheden. 'De kerk is niet meer alleen van Kortjakje', hielden zij de aanwezigen voor. Anderen, en Kortjakje trouwens zelf ook, willen meer comfort, en meer mogelijkheden om van het gebouw gebruik te kunnen maken. Ruimtes, waar een comfortabele warmte van 20 graden heerst, bijvoorbeeld. 'Maar helaas, maar al te vaak vormen in de praktijk technische voorzieningen voor energiebesparing en verbeteringen van het thermisch comfort een sluitstuk in de planvorming'. Aan de hand van een statistiek toonden zij hoe dynamisch een kerkgebouw is, ondanks het statische uiterlijk. Het temperatuurverloop binnen een kerk blijkt enorm te zijn. Blaak schetste zijn dilemma: enerzijds hebben beide kerken het streven de gebruikers meer comfort te bieden, met dus een fors hogere energierekening, anderzijds is juist een energieneutraal gebouw gewenst. Met Zandijk is hij op zoek gegaan naar een oplossing die aan beide wensen in ieder geval gedeeltelijk tegemoet komt. Bijvoorbeeld door de kerkgebouwen in compartimenten te verdelen. 'Alleen het verwarmen van het schip kan al een forse besparing opleveren. En rond het praalgraf van Oranje kan ook een groot gordijn worden gehangen, want daar is verwarming niet noodzakelijk, sterker nog, in het verleden blijkt zo'n gordijn er ook gehangen te hebben'.

Blaak en Zandijk schetsten vervolgens een reeks aan alternatieven, waarop is gestudeerd. Zoals het BaOpt-systeem (een afkorting van producent Bauer Optimalisatie), een innovatieve en relatief energiezuinige manier om gebouwen te verwarmen. In plaats van gerichte luchtstroming verzorgt het BaOpt systeem een ongerichte stroming. Ook is naar isolatie en naar andersoortige verlichting gekeken. LED-verlichting levert veel besparing op, maar in aanschaf was dit niet haalbaar. En de BaOpt heeft in Delft – 'waar het vergeven is van de ingenieurs, dus ook in onze besturen', grapte Blaak, nog teveel twijfelaars.

Gekozen is nu onder andere voor isolatie van de brandgeschilderde ramen, wat al voor acht tot twaalf procent besparing zorgt. Deze en enkele andere ingrepen leiden er in ieder geval nu toe dat de kerken nu meer comfort gaan bieden, tegen relatief minder energielasten.

Workshops over glas en energie

Na deze plenaire presentaties werden twee workshops gehouden, één over glasrestauraties en één over verduurzaming.

Stef Hagemeier directeur Glasatelier Hagemeier bv ging onder andere in op glasmaterialen en glastechnieken. Hij constateerde dat oude technieken en materialen niet per definitie goed zijn. Dat bij het restaureren oplossingen gevonden moeten worden in technieken die duurzaam zijn, met name isolerend, geluidwerend en ventilerend. Dat oude materialen best hergebruikt kunnen worden, mits zij goed van kwaliteit zijn. En dat hierbij altijd een beoordeling moet plaatsvinden door specialisten, wat moet worden vastgelegd in het restauratiebestek.

Hij gaf de toehoorders een aantal 'do's en don'ts' in glas in lood restauratie mee:

Do's:

- Zorg voor goede afstemming tussen de verschillende partijen.
- Zorg voor goed vergelijk tussen de verschillende aanbieders.
- Kijk naar eerder uitgevoerd werk door aanbieders.
- Restaureer voor langere tijd.

Don'ts:

- Vermijd het gebruik van kunststof voor bescherming glas in lood.
- Sluit glas-in-lood nooit hermetisch af.
- Controleer het werk tijdens de uitvoering, en niet achteraf.

Ondertussen ging Monumentenzorger Evert Jan Nusselder in een ander deel van de Joriskerk in op de mogelijkheden tot energiebesparing. Hij trapte af met de aanrader om te beginnen met het raadplegen van een gekwalificeerd bouwhistoricus, die per bouwdeel een indicatie kan geven van de cultuurwaarden van het gebouw, en daarmee van de belemmeringen en mogelijkheden voor verduurzamingsmaatregelen. Vervolgens gaf hij een aantal mogelijkheden aan, waaronder venster- of raamisolatie, een (betere) functionele inrichting en de isolatie van gewelven en vloeren. Ook adviseerde hij de kerkbeheerders eens goed te kijken naar de huidige installaties, die vaak zijn gedateerd. 'Gasgestookte verwarmingsketels, ouder dan tien jaar, zijn bij voorkeur te vervangen. Een nieuwe ketel verdient zich binnen vijf tot tien jaar terug'. En ook ging hij in op zaken als verlichting: 'LED-lampen leveren al gauw tachtig procent besparing op'.

Maatwerk

Beide workshops werden gekenmerkt door de grote hoeveelheid praktische vragen die werden gesteld, wat dagvoorzitter Michiel Zonneville aan het eind van de kennismiddag deed besluiten dat verduurzaming van monumentale kerkgebouwen, ondanks een aantal algemene factoren als herbestemming, klimaatveranderingen en nieuwe technieken, toch vooral maatwerk is. Tot slot wees hij ook nog eens op de bijdrage van Annet van Goor, helemaal aan het begin van de middag, waarin het belang van de betrokkenheid van de omgeving werd genoemd. 'Let er op', memoreerde Zonneville, 'om wat wij wel eens gekscherend noemend "de heidenen rond de kerk" tijdig te mobiliseren, want ook zij kunnen heel veel betekenen in het voortbestaan van de kerk'.